
WSCHODNI ROCZNIK HUMANISTYCZNY
TOM XXI (2024), №3
s. 33-53
doi: 10.36121/vmischevca.21.2024.3.033

Vlad Mischevca
ORCID 0000-0003-3461-2534
(Universitatea de Stat din Moldova)

Początek rosyjskiej administracji Besarabii (1806/1812–1818)

Streszczenie: Rosyjska administracja w Besarabii, a także w ogóle w księstwach naddunajskich, została faktycznie zorganizowana już jesienią 1806 r., wraz z wprowadzeniem armii rosyjskiej do Mołdawii i Wołoszczyzny. Tym samym rozpoczęła się okupacja wojskowa a Rosja zaczęła zarządzać całym potencjałem okupowanych krajów i eksploatować je we własnym interesie, z zamiarem ich późniejszej aneksji. Dlatego też okres okupacji wojskowej Mołdawii i Wołoszczyzny, w latach 1806–1812, należy uznać za okres wstępny rosyjskiego administrowania Besarabią w latach 1812–1917. Rząd rosyjski, chcąc wzmocnić swoje wpływy w obu księstwach, przekazał w 1807 r. dwa okręgi („*raya*”) *chocimski* i *benderski*, dawne powiaty, pod zarząd i jurysdykcję Dywanów Księstw Rumuńskich, zwracając w ten sposób majątki dawnym rumuńskim właścicielom. Jednocześnie uznając faktyczne prawa Mołdawii do tych terytoriów. Jeśli chodzi o skutki długoterminowe to wojna 1806-1812 i podpisany traktat pokojowy z 1812 r. miały duże znaczenie geopolityczne, gdyż Mołdawia została zaanektowana w granicach między Prutem, Dunajem i Dniestrem: początkowo wprowadzono „Utworzenie Rządu Tymczasowego w Besarabii”, powołano obwód („Statut utworzenia obwodu besarabskiego, 1818 r.), późniejsza carska gubernia besarabska (do 1917 r.).

Słowa kluczowe: Besarabia, wojna rosyjsko-turecka 1806–1812, Aleksander I, Mołdawia, Wołoszczyzna, Imperium Rosyjskie, administracja.

Beginning of the Russian administration of Bessarabia (1806/1812–1818)

Annotation: Russian administration of Bessarabia, as well as in the Romanian Principalities as a whole, was established in the autumn of 1806, when the Russian army was brought into Moldova and Wallachia. Thus, from the very beginning of the military occupation of the Romanian Principalities, Russia began to administer and exploit in its own interests the entire potential of the occupied countries, with the intention of subsequently annexing them completely. Therefore, the period of military occupation of Moldova and Wallachia in 1806-1812 should be considered as a preliminary period of the Russian administration of Bessarabia in 1812-1917. The Russian government, seeking to strengthen its influence in the Principalities, transferred the former lands of the Khotyn and Bendery “*raya*” to the management and

jurisdiction of the Divans of the Romanian Principalities in 1807, thus returning the estates to the former Romanian owners, thereby *de facto* recognizing the rights of Moldova to these territories. In terms of long-term results, the war of 1806-1812 and the signed Peace Treaty of 1812 had an important long-term geopolitical significance, since Moldova between the Prut, Danube and Dniester was annexed: initially, the "Formation of a temporary government in Bessarabia" was formed, a region was created ("Charter of the formation of the Bessarabian region of 1818"), later the tsarist province of Bessarabia (until 1917).

Keywords: Bessarabia, Russo-Turkish War of 1806-1812, Aleksander I, Moldova, Wallachia, Russian Empire, administration.

W polityce imperialnej caryzmu, prowadzonej w Besarabii, można z pewnymi zastrzeżeniami wydzielić trzy okresy, które odpowiadają w etapom włączania kraju do ekonomicznego, administracyjnego i politycznego systemu Imperium Rosyjskiego: pierwszy (1812 – 1828/1830), drugi (1831 – 1868/1873) i trzeci (od l. 70-ch do 1917 r.).¹ W latach 1812-1828 Besarabia posiadała status ograniczonej autonomii w ramach Imperium Rosyjskiego. Wbrew początkowym obietnicom Aleksandra I, „że rząd Besarabii tworzy się na twardych podstawach i we wszystkim odpowiadających prawom jego mieszkańców”, to w następnych latach organy administracji państwowej zarządu państwowego tworzono na wzór instytucji działających w guberniach Rosji, z uwzględnieniem ograniczonej reprezentacji Mołdawian w administracji².

Należy zauważyć, że rosyjska administracja Besarabii, jak i ogólnie w księstwach naddunajskich, faktycznie została zorganizowana jeszcze jesienią 1806 r., kiedy do Mołdawii i Wołoszczyzny została wprowadzona armia rosyjska. Tak więc od samego początku wojskowej okupacji księstw naddunajskich Rosja zaczęła administrować i eksploatować w swoim interesach całym potencjałem zajętych krajów, z zamiarem w konsekwencji pełnego ich anektowania. Dlatego, należy rozpatrywać okres wojskowej okupacji Mołdawii i Wołoszczyzny w l. 1806-1812 jako wstępny okres administracji rosyjskiej Besarabii formalnie istniejącej w l. 1812 – 1917.

Powstała tragiczna sytuacja, kiedy jedna z walczących stron próbowała zagarnąć terytorium przeciwnika, wykorzystując wszelkie możliwe materialne i finansowe zasoby miejscowej ludności. W istocie, ten naród zapłacił za zagarnięcie swojego kraju przez nową metropolię i zachowywanie swojego statusu podległości w sytuacji, kiedy okupujące wojska, pod hasłami walki wyzwolenczej z tureckim jarzmem, nie krępowały się odbierać miejscowym mieszkańcom nieraz ostatnie zapasy³.

Okrutny ciężar czasu wojny odcisnął swoje piętno. Według szacunków mołdawskiego historyka Aleksa Agachi, od 1 I 1808 do 2 X 1812 r., kiedy rosyjskie wojska opuściły księstwa naddunajskie, jedynie na utrzymanie szpitali dla rosyjskich żołnierzy Mołdawia wydała 4042890 lei, a Wołoszczyzna – 4047226 lei. W rzeczywistości te

¹ В.Мискевка, В. Томулец, *Этапы эволюции политико-правового статуса Бессарабии в составе Российской империи (1812–1917)*. [Stages of the Evolution of the Political and Legal Status of Bessarabia as a Part of the Russian Empire (1812-1917)], „Wschodni Rocznik Humanistyczny”, t. XIX (2022), № 4: Historia, red. A. Górak, s. 80.

² В.В. Морозан, *Бессарабия и ее дворянство в 19 начале 20 века*, том 1, Санкт-Петербург 2018, с. 23.

³ Ibidem, s. 27.

sumy były jeszcze większe. Wydatki na remont dróg, budynków itp. Zrzucono także na barki księstw. Dodatkowo na utrzymanie szpitali, armia wprowadziła też inne opresyjne opłaty i pobory. W 1807 r. na przykład dochód skarbu Mołdawii wynosił 1981072 leje, z czego armia rosyjska wydała 1399758 lei lub 70.7% ogólnej sumy. Od 1805 do 1811 r. Wymiar podatków zwiększył się dwu - trzykrotnie a w niektórych przypadkach nawet czterokrotnie. Szacunkowo ogólne wydatki obu księstw naddunajskich na potrzeby okupacji wojskowej w l. 1806–1812 można określić na 220 114 490 lei «bez żadnej przesady»⁴.

Los księstw naddunajskich (Mołdawii i Wołoszczyzny) w czasie wojny 1806–1812 stale był uważany za jeden z ważnych elementów stosunków międzynarodowych i wpływał na polityczne i militarne sojusze Rosji, Austrii, Francji i innych państw. Działania dyplomatyczne i militarne rozpoczęte jesienią 1806 r., które zrujnowały księstwa, można podzielić według nas na pięć okresów⁵:

I. Panowanie Konstantyna Ypsilanti w czasie panowania administracji rosyjskiej: od sforsowania Dniestru 10-11 (22-23) XI 1806 r. przez armię rosyjską pod dowództwem Johanna Michelsona do zakończenia zawieszenia broni w Słobodzie (Słobozia nad Jałomicą) (12 VIII 1807 r.). Rosyjska armia licząca 33 tys. żołnierzy zajęła bez walki Chocim, Bendery, Akerman, czyli całe terytorium między Dnieprem a Dunajem za wyjątkiem kilku silnych cytadeli dunajskich (Izmail, Braila i in.). Gospodar Mołdawii Aleksander Muruzi pozostał wierny Porcie i uciekł za Dunaj, w tym czasie Konstantyn Ypsilanti wkroczył do 15 (27) XII 1806 r. do Bukaresztu razem z oddziałami rosyjskimi jako „Jedyny władca obu Księstw Mołdawii i Walachii”⁶. Jednak, jak się potem okazało, ten gospodar – fanariota nie cieszył się poparciem miejscowych bojarów a dodatkowo popadł w konflikt z rosyjskim generałem Michaiłem Miłoradowiczem.

II. Rozejm słobodzki (sierpień 1807 – wiosna 1809 r.). Opierając się na zapisach umowy Rosji z Francją w Tylży (1807 r.), przy pośrednictwie dyplomacji francuskiej, 12/24 VIII 1807 r. doszło do podpisania rozejmu w Słobodzie (Słobozia nad Jałomicą), zgodnie z którym armie obu stron powinny zostać wycofane z terytorium księstw rumuńskich. Jednak Aleksander I, który dążył do ustanowienia granicy swojego imperium na Dunaju, nie wyprowadził wojsk, a 17 II 1808 r. ostatecznie obalił Konstantina Ypsilanti.

III. Okres decydujących bitew: od wznowienia działań wojennych (także na Kaukazie) wiosną 1809 r. i do czasu, gdy Michaiłowi Kutuzowowi udało się odnieść zwycięstwo pod Ruszczukiem (Ruse) (22 VI/4 VII 1811 r.). W konsekwencji, gdy resztki armii osmańskiej zostały okrążone na lewym brzegu Dunaju, pod Słobodzie (Słobozią naprzeciwko Ruszczuku, niedaleko Dżurdży), Turcja musiała skapitulować (23 XI 1811 r.).

⁴ Al. Agachi, *Țara Moldovei și Țara Românească sub ocupația militară rusă (1806–1812)*, ediția a 2-a revăzută și completată, Chișinău 2008, p. 356, *passim*.

⁵ V. Mischevca, *Periodizarea Războiului Ruso-Turc din 1806-1812*, [in:] *Istorie, geopolitică și spiritualitate românească la Marea Neagră*, postfata D. Popescu; red. M. Zidaru, A. Tudor, S. Lascu. București 2024, p. 195-205.

⁶ V. Mischevca (B. Μισχεβκα), *Ο ηγεμονας Κωνσταντινος Υψηλαντης (1760;-1816)*, Θεσσαλονικη: Αδελφων Κυριακιδη, 2008, s. 201-238. [*Książę Konstantyn Ipsilantis, 1760-1816*, Saloniki 2008, gr. jez.].

IV. Drugi rozejm i rozmowy dyplomatyczne w Dżurdży nad Dunajem (19/31 X – 21 XI/3 XII 1811 r.), do podpisania pokoju w Bukareszcie (16/28 V 1812 r.).

V. Końcowy etap wojny po 16/28 V 1812 r., do ostatecznego wyprowadzenia rosyjskich wojsk z księstw na początku października 1812 r., gdy na czele armii dunajskiej stał Paweł Cziczagow.

Wprowadzono nowe stanowisko – rosyjskiego senatora, przewodniczącego w Dywanach Księstw Rumuńskich (1808–1812), utworzone przez rosyjską okupacyjną administrację wojskową w Mołdawii i Wołoszczyźnie w czasie wojny rosyjsko-tureckiej (1806–1812). Stanowisko rosyjskie senatora, przewodniczącego tego swoistego rządu zajmował Siergiej Kusznikow mianowany przez cara 17 II 1808 r. Kusznikow był gen.-mjrem i byłym adiutantem Aleksandra Prozowskiego. Jednocześnie był gubernatorem cywilnym księstw Dunajskich. Zajmował stanowisko do marca 1810 r. a potem Wasilij Krasno-Miłaszewicz, do października 1812 r. Bezpośrednio podlegali głównodowodzącemu rosyjskiej armii.

W czasie tej wojny na czele armii rosyjskiej stało po kolei aż osiem osób: gen. I Michelson (IX 1806 – VIII 1807), tymczasowy gen. Kazimir von Meyendorff (VIII 1807 – IX 1807), fmarsz. A. Prozorowskij (X 1807 – VIII 1809), gen. Piotr Bagration (VIII 1809 – III 1810), gen. Nikołaj Kamienski (III 1810 – III 1811), tymczasowy gen. Aleksandr Langeron (Louis Alexandre Andrault, comte de Langeron), w czasie choroby Kamienskigo (II – III 1811), gen. M. I. Kutuzow (III 1811 – V 1812), adm. P. W. Cziczagow (V 1812 – X 1812)⁷.

Dywan Mołdawski (*Pierwszy / Wysoki Dywan*)⁸ był organem powołanym z inicjatywy możniejszych bojarów i dowództwa armii rosyjskiej, po wprowadzeniu rosyjskiej okupacji w 1806 r. i ucieczce hospodara Aleksandra Muruzi. W jego skład wchodziło siedmiu znaczących bojarów, najzamożniejszych i najbardziej wpływowych. Członkowie dywany wyznaczyli sobie wynagrodzenie w wysokości od 750 do 1 000 lei. Po mianowaniu 17 II 1808 r. cywilnym gubernatorem księstw rosyjskiego senatora S. S. Kusznikowa ilość członków Pierwszego Dywanu zmniejszono do czterech osób, trzech wielkich bojarów (logofeta Konstantin Janku, skarbnik Iordake Bali, hetman Sandułake Sturdza) i metropolita Gawriił Benuescu-Bodoni⁹. Oczywiście wszyscy należeli do stronnictwa filoruskiego. Pierwszy Dywan powinien być władzą zwierzchnią, przysługiwała mu inicjatywa ustawodawcza i władza wykonawcza. Stał na straży przestrzegania prawa, przyjmował dokumenty i skargi a następnie kierował je do odpowiednich resortów do rozpatrzenia. Ten organ pełnił także rolę sądu najwyższego w stosunku do wszystkich resortów. Podstawowym obowiązkiem Pierwszego Dywany, narzuconym mu przez Kusznikowa, było zaopatrzenie w zapasy i furaz a także zaspokajanie wszelkich innych potrzeb okupacyjnej armii rosyjskiej¹⁰.

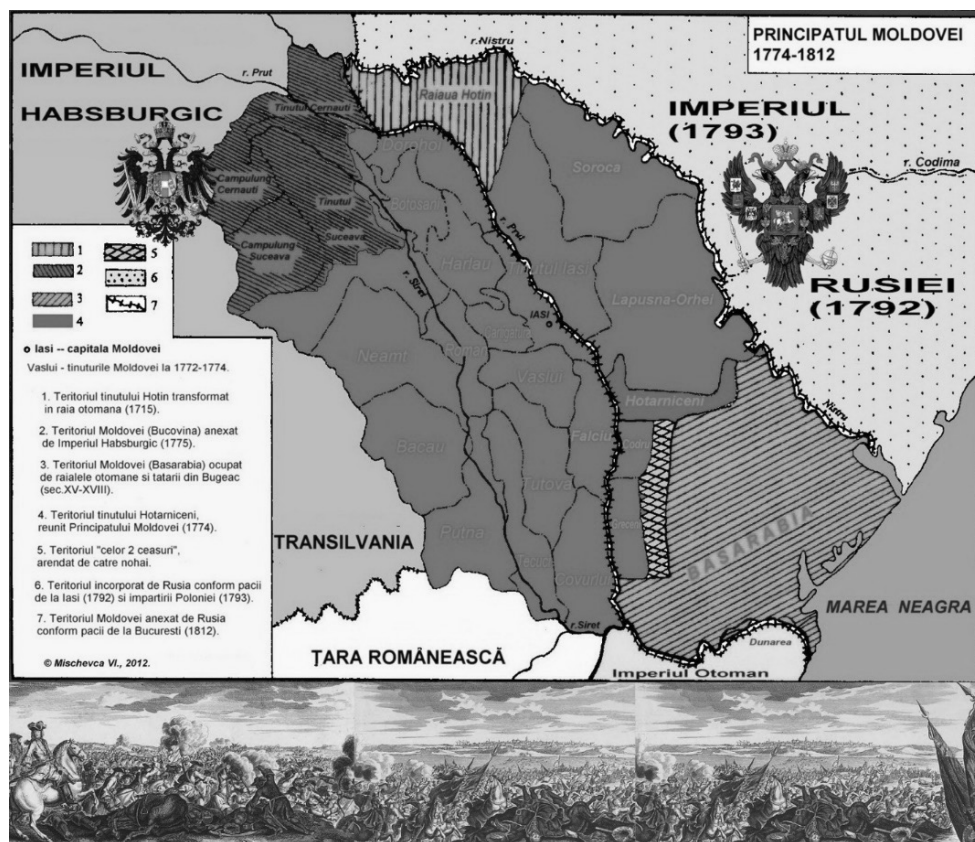
⁷ V. Mischevca, *Moldova în politica marilor puteri la începutul secolului al XIX-lea*, Chișinău 1999, p. 134.

⁸ V. Tomuleț, *Basarabia în epoca modernă (1812-1918): (Instituții, regulamente, termeni)*, vol. 2, Chișinău 2012, p. 126-128.

⁹ V. Mischevca, *Mitropoliti sub escortă (Pagini din istoria Războiului ruso-turc: 1806-1812)*, „Limba Română”, Nr. 5-6 (295-296), mai - iunie 2024, Anul XXXIV, p. 193-204.

¹⁰ Arhiva Națională a Republicii Moldova (ANRM), F. I, inv.1, d. 7, f. 484-487 v.

Księstwo Mołdawii: zmiany terytorialne w latach 1774-1812.

Przy Dywanie działała kancelaria złożona głównie z urzędników rosyjskich. Funkcjonariuszami byli wyłącznie Mołdawianie, przedstawiani przez Dywan do zatwierdzenia Kuznികowa, zazwyczaj na rok¹¹.

Wprowadzając reformę Dywanu, przedstawiciele rosyjskiego dowództwa i administracji cywilnej podkreślali, że będzie on działać „zgodnie z prawami i tradycjami kraju”. Oprócz sądu Mołdawii, utworzono cztery departamenty: pierwszy departament sądowy – rozstrzygający wszystkie sprawy cywilne. Kierował nim *logo-fet* (z Górnej i Dolnej części kraju) i czterech marszałków (*vornik*), po dwóch z każdej „części” Mołdawii i jeden od *społeczeństwa* („al obştirilor”). Drugi departament także zajmował się sprawami cywilnymi, ale drugorzędnego znaczenia. Kierował nim *vornik* i trzech członków na stanowiskach *banów*. Trzeci departament – sprawa zagra-

¹¹ R. Rosetti, *Arhiva senatorilor dela Chişinău, și ocupația rusească de la 1806-1812*, Partea a III: „Amă-nunte asupra Moldovei dela 1808 la 1812”, [in:] „Analele Academiei Române”, seria II, t. XXXII, București 1909, p. 5-8.

nicznych – zajmował się kwestiami obywateli państw obcych i zarządzany był przez *vornika* oraz dwóch – trzech członków (do rangi *kaminara*). Czwarty departament (spraw karnych) zajmował się naruszeniami prawa kryminalnego i działał pod kierunkiem *vornika* i trzech współpracowników (*kaminarów*)¹². W tym czasie ilość urzędników z Dywanu było istotnie ograniczone. Zarządzający i inne osoby, wypełniające funkcje administracyjne w kraju, podlegały ścisłej kontroli ze strony administracji rosyjskiej. Obcięto wydatki na utrzymanie aparatu administracyjnego, działalność szeregu organów administracji była reglamentowana przez ścisły nadzór i kontrolę administracji rosyjskiej.

W 1810 r. W. I. Krasno-Milaszewicz (25 II 1810 - 1812), który zastąpił Kusznikowa, zażądał nowego podziału kompetencji Pierwszego Dywanu i jego resortów. Polecono, aby wnioski i skargi wpływające do Dywanu kierowane były bezpośrednio do departamentów, bez czytania w Pierwszym Dywanie, który miał jedynie sprawować zarząd zwierzchni nad departamentami, zbierać podatki i dochody oraz zabezpieczać środki potrzebne na działalność, zaspokajając w ten sposób potrzeby armii rosyjskiej i pełniąc funkcję sądu apelacyjnego¹³.

Na podstawie udzielonych przez imperatora Aleksandra I pełnomocnictw senatorowie stanowili w istocie wyższy organ sądowy oraz administracyjny i wykonawczy sąd w księstwach, pod warunkiem formalnego poszanowania praw i obyczajów tych ziem. Ich głównym zadaniem było zapewnianie stałego zaopatrzenia dla wojsk rosyjskich, wszystkim co konieczne na koszt skarbu Mołdawii i Wołoszczyzny. Jednakże rosyjscy senatorowie nie szanowali praw i obyczajów kraju, przez większość czasu autorytarnie wtrącali się w zarządzanie księstwami. Mianowanie urzędników na stanowiska nie przez władze miejscowe, ale przez administrację rosyjską na zasadzie podległości Rosji oznaczał podporządkowanie całego aparatu państwowego księstw celom, do których dążyła Rosja.

W ten sposób ustanowiono kontrolę senatorów i naczelnych dowódców armii rosyjskiej nad administracją księstw. Kolejne reorganizacje zlikwidowały także niektóre organy miejscowej administracji. Niektóre uprawnienia namiestników ulegały zmianom, aż do momentu ich zniesienia ze względów „ekonomicznych”, niektóre prawa i zwyczaje kraju zostały pogwałcone lub zniesione, a w niektórych przypadkach zastąpiono je ustawami rosyjskimi. Kolejne reformy administracyjne podejmowane przez rosyjskich senatorów miały na celu ograniczenie autonomii księstw, poczynając od władzy i prerogatyw Dywanów. Lokalne władze znalazły się pod całkowitą kontrolą administracji rosyjskiej. Wszystkie zasoby gospodarcze oraz ludzkie Mołdawii i Wołoszczyzny zostały przymusowo zmobilizowane do zaopatrywania wojsk rosyjskich. Likwidacja niektórych lokalnych organów administracyjnych i szeregu etatów, zmniejszenie liczby urzędników, zniesienie emerytur, obniżenie pensji i innych dochodów bojarów, powrót do zwyczaju sprzedaży stanowisk i funkcji państwowych zostały wprowadzone tylko dla poszukiwania nowych środków ekono-

¹² ANRM, F. I, inv.1, (1808), d. 253, f. 1-7 v.

¹³ A. Agachi. *Țara Moldovei și Țara Românească sub ocupația militară rusă (1806-1812)*, Chișinău 2008, p. 55; ANRM, F. I, inv.1, d. 7, f. 484-487 v., f. 598.

micznych na zaopatrzenie rosyjskiej armii okupacyjnej, która była coraz liczniejsza i potrzebowała coraz to nowych środków utrzymania¹⁴.

Aby ocenić wpływ tej wojny na ludność księstw rumuńskich, bardzo ważne jest określenie liczebności carskich wojsk okupacyjnych. Należy zauważyć, że w ciągu pierwszych czterech lat wojny liczebność armii rosyjskiej stale rosła: z 33 tys. żołnierzy, którzy wkroczyli do Mołdawii w 1806 r., do 80 tys. w 1807 r. W sierpniu 1809 roku Armia Dunajska liczyła 146 259 ludzi i 64 064 koni¹⁵. A na początku 1810 r. osiągnęła już liczbę około 180 000 ludzi (!). Jednak pod koniec wojny kilka rosyjskich dywizji zostało przerzuconych z księstw rumuńskich za Dniestr. Tak więc armia lądowa, stacjonująca nad Dunajem, do 1 IV 1812 r. liczyła około 52 tys. ludzi i 241 dział¹⁶.

W marcu 1809 r. cały skład armii naddunajskiej, zarówno oddziałów czynnych, jak i rezerwowych, powiększył się do 124 batalionów piechoty, 95 szwadronów kawalerii, nie licząc 2 szwadronów rezerwowych i 6 półszwadronów, 7 kompanii bateryjnych, 5 kawalerii, 5 kompanii obłęźniczych, 3 pontonowych i 3 pionierskich, z 27 pułkami kozackimi. Łączna liczebność armii sięgała 80 000 ludzi. Armia turecka liczyła również do 80 000 ludzi pod bronią, podzielonych na siły czynne po 40 000 ludzi: jedna stacjonowała w rejonie frontu europejskiego od Adrianopola do Dunaju; druga zaś, również licząca do 40 000 ludzi, stacjonowała w garnizonach twierdz osmańskich¹⁷.

Armia rosyjska nad Dunajem, licząc liniowych i nieliniowych oraz chorych, osiągnęła do 12 II 1810 r.: 156 681 liniowych; 12 372 nieliniowych; razem 169 063 ludzi i jeszcze 11 577 kwatermistrzów, a więc ogółem 180 630 ludzi¹⁸.

Tylko jedna kampania – 1810 r. doprowadziła do znacznych strat armii rosyjskiej: w szpitalach umarło 12 934 ludzi, bezpośrednio w pułkach i w czasie transportu zmarło – 7 000 ludzi; zabito – 6 811; do niewoli dostało się – 150; rannych – 9 527, razem – 36 422. Straty Turcji są nieznane. Armia rosyjska zdobyła 750 armat, 350 chorągwi, buław i znaków, 5 wiosłowych i żaglowych statków, działa, zapasy i prowiant¹⁹. Ale już w styczniu 1811 r. do *Armii Mołdawskiej* (jak nazywano tą rosyjską armię, także i *Dunajską*, w dokumentach rosyjskich) przybyło 26 tys. rekrutów, którzy uzupełnili straty poniesione przez Rosjan w roku poprzednim²⁰.

Powierzona Kutuzowowi w kwietniu 1811 r. armia liczyła 46 240 ludzi (z 180 połowymi i 38 obłęźniczymi armatami) a była rozlokowana w Craiovej, Nikopolu, Sylistrii i w ujściu Dunaju²¹. Jednak sytuacja międzynarodowa wymagała od Rosji dążenia do szybkiego zakończenia działań wojennych i zawarcia pokoju. Zmusiło

¹⁴ A. Agachi, *Țara Moldovei și Țara Românească sub ocupația militară rusă (1806-1812)*, Chișinău 2008, p. 100-101.

¹⁵ ANRM, F. I, inv. 1, d. 1245, f. 120.

¹⁶ *Кутузов М. И. Сборник документов*, ред. Л. Г. Бескровный, т. III, Москва 1952, с. 859.

¹⁷ А.Н. Петров, *Война России с Турцией 1806-1812 гг.* т. II, Санкт-Петербург 1887, с. 205.

¹⁸ *Ibidem*, p. 437.

¹⁹ А. И. Михайловский-Данилевский, *Описание турецкой войны в царствование императора Александра I с 1806 по 1812 г.* ч. 2, Санкт-Петербург 1843, с. 93.

²⁰ *Ibidem*, с. 133.

²¹ *Ibidem*, с. 156.

to Aleksandra I do podjęcia decyzji wycofaniu znaczącej części *Armii Mołdawskiej* za Dniestr, pozostawiając pod dowództwem Kutuzowa wiosną 1811 r. jedynie cztery dywizje. Oznaczało to przejście do obrony²².

Z wniosku Kutuzowa do Aleksandra I, wysłanego z Bukaresztu 7 IV 1811 r., o składzie *Armii Mołdawskiej* okazuje się, ile u niego było ludzi z tych którzy teoretycznie mogli walczyć w jednostkach liniowych i brać udział w operacjach wojskowych, czyli w 8-j, 10-j, 16-j i 22-j dywizjach piechoty, w 6-j i 7-j kawaleryjskich było w: piechocie 26 722, regularnej kawalerii 8 836, a w nieregularnej 4 917, artylerii 4 157, czyli razem 44 632 ludzi²³. Ogółem rosyjska armia nad Dunajem, w kwietniu 1811 r. liczyła: 70 batalionów piechoty, 80 szwadronów kawalerii, 5 rot artylerii obłężniczej, 5 baterii i 4 roty konnej artylerii, 4 roty pionierskie, 2 pontonowe, 14 pułków kozaków, 2 bataliony piechoty i 300 Chorwatów²⁴. 7 IV 1811 r. Kutuzow dowodził w piśmie do ministra wojny: «Nasza linia obrony, broniona czterema dywizjami, zaczyna się, można powiedzieć, od Belgradu i ciągnie się do Dniestru, zajmując wzdłuż zakoli Dunaju około tysiąc wiorst»²⁵.

Kiedy Napoleon był gotowy do inwazji na Rosję, *Armia Mołdawska (Dunajska)* pod dowództwem gen. Kutuzowa składała się z 6-j i 7-j dywizji kawalerii, dywizji piechoty nr 8, 9, 10, 15, 16 i 22, ale bez ośmiu batalionów 9-j dywizji²⁶. Tak więc na południowo-zachodnich i północno-zachodnich rubieżach Rosji rozmieszczone były siły armii naddunajskiej i korpusu fińskiego (łącznie 108 tys. ludzi), z których większość w momencie zawarcia układu ze Szwecją i traktatu pokojowego z Turcją przeznaczona była do działań na flankach i na tyłach armii napoleońskiej²⁷.

Do czerwca 1812 r. armia rosyjska w księstwach naddunajskich liczyła: de facto – 59 500 ludzi, choć wg oficjalnych wykazów powinno ich być 70 200. Główne siły, które podjęły (24 sierpnia) pochód na Wołyń celem generalnego przegrupowania, składały się z 46 batalionów i 56 szwadronów (około 33 000 ludzi)²⁸. Panasenków utrzymuje, że armia naddunajska adm. Cziczagowa dotarła na Wołyń w sile 57 526 ludzi²⁹.

Przedstawiciele władz centralnych a szczególnie Lew Bajkow (naczelnik administracji celnej i autor notatki *Obwodzie Besarabskim* z 1813 r.), zmuszeni byli przyznać: «Kraj ten, splądrowany i zdewastowany przez działania wojenne, jest rozległą i niezamieszkaną pustynią»³⁰. Dlatego też zwolnienie miejscowej ludności z podatków na

²² Кутузов М. И. Сборник документов, ред. Л. Г. Бескровный, т. III, Москва 1952, с. XI.

²³ *Ibidem*, с. 306.

²⁴ *Ibidem*, с. 311.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ М. И. Богданович, *История Отечественной войны 1812 года*, т. 1, Санкт-Петербург 1859, с. 59.

²⁷ С. В. Шведов, *Комплектование, численность и потери русской армии в 1812 году (К 175-летию Отечественной войны 1812 г.)*, [in:] „История СССР”, 1987, № 4, с. 124.

²⁸ *Ibidem*, с. 125–126 (ilość określił autor na podstawie wykazów РГВИА - Российский государственный военно-исторический архив в Москве).

²⁹ Е. Н. Понасенков, *Первая научная история войны 1812 года*, 2-е изд., Москва 2018, с. 323.

³⁰ Российский государственный исторический архив (РГИА), Санкт-Петербург, ф. 19 (Департамент Внешней торговли МФ), оп. 3, д. 129. О учреждениях цelnых и карантинных в Besarabii на новой границе с Турcją в л. 1813–1815), к. 17 v. <https://fgurgia.ru/object/5718915>; V. Tomuleț, *Reflecții*

okres do trzech lat po 1812 r. zostało przyznane nie tylko z powodu zapisów traktatu pokojowego, ale też «w celu niesienia mieszkańcom Besarabii tak potrzebnej pomocy w związku z zakończeniem sześćoletniej wojny, w trakcie której bez szemrania i sumiennie znosili wiele trudów na rzecz Rosji»³¹.

Z punktu widzenia modernizacji społeczeństwa rumuńskiego, reorganizacje administracyjne podjęte przez rosyjskich administratorów w ogóle nie zeuropeizowały życia wewnętrznego księstw. Państwo o archaicznym ustroju społecznym jakim była Rosja, z autokratycznym systemem administracyjnym i ustawodawczym, nie mogła i nie chciała stanowić dla księstw naddunajskich modernizacyjnej alternatywy rozwoju. W latach okupacji tych księstw imperator rosyjski mógł tam jedynie próbować ujednoczyć system administracyjny i legislacyjny według modelu, który istniał w jego własnym państwie, z myślą o przygotowaniu ich do późniejszej całkowitej aneksji. Rząd carski nie był zainteresowany przeprowadzaniem nowoczesnych reform administracyjnych, czy to z powodu niekompetencji, czy też z powodu niepewności, czy księstwa zostaną ostatecznie przyłączone do Imperium Rosyjskiego, ponieważ Porta Otomańska była w tym czasie wciąż całkiem silnym graczem na południowym wschodzie kontynentu, nie stała się jeszcze tzw. „chorym człowiekiem Europy”. Tak więc nie bez powodu administracja rosyjska w księstwach ograniczała swoje działania do przystosowania organów administracyjnych księstw Mołdawii i Wołoszczyzny do systemu okupacyjnego w celu zaspokojenia bieżących potrzeb materialnych armii rosyjskiej i przygotowania się do ewentualnego przyłączenia księstw do Imperium Rosyjskiego. Niektóre z zaproponowanych w tym okresie reorganizacji administracyjnych zostały następnie zastosowane w Besarabii po 1812 roku³².

Pierwsze lata po zawarciu traktatu pokojowego w Bukareszcie w 1812 r. były okresem zastoju w polityce wschodniej Rosji. Jak wspomniano, uwaga Aleksandra I, jego dyplomatów i wojskowych była pochłonięta walką z Napoleonem, a następnie udziałem w powojennym porozumieniu pokojowym³³. Mimo to *eksperyment besarabski*, który rozpoczął się z inicjatywy Cziczagowa i Kapodistrii był kontynuowany w latach następnych. Nowo przyłączona prowincja miała podtrzymywać rosyjskie wpływy w regionie bałkańskim i być wizytówką «wzorem oświeconych rosyjskich rządów». W 1817 r. hr. Ioanis Kapodistrias sformułował główną ideę władz rosyjskich, która panowała w tym czasie w Petersburgu po przyłączeniu Besarabii. W liście do Aleksieja Bachmietjewa pisał: «Region ten, zgodnie z pragnieniem władcy, powi-

---

generale privind dezvoltarea social-economică a Besarabiei (1812–1868), [in:] „Cugetul” 1992, nr 2, p. 11–12.

³¹ РГИА, ф. 1308 (Канцелярия по управлению Бессарабской Областью МВД), оп. 1, д. 8, л. 2 <https://fgurgia.ru/object/2446366889>; V. Tomuleț, *Repercusiunile prezentei armatei ruse de ocupație asupra populației din Basarabia (1812–1830)*, [in:] *Tratatul de pace de la București din 1812. 200 de ani de la anexarea Basarabiei de către Imperiul Rus. Materialele conferinței internaționale, 26–28 aprilie 2012*, coord. S. Musteață, Chișinău 2012, p. 21.

³² A. Agachi, *Țara Moldovei și Țara Românească sub ocupația militară rusă (1806–1812)*, Chișinău 2008, p. 102.

³³ В. Таки, *Россия на Дунае. Империя, элиты и политика реформ в Молдавии и Валахии, 1812–1834*, Москва 2021, (*Historia Rossica*), с. 64.

nien wydawać się w oczach mieszkańców sąsiednich krajów miejscem wytchnienia i dobrobytu»³⁴.

Konstantyn Ypsilanti, który nie porzucił nadziei na powrót na tron wołoski w dwóch notatkach, napisanych w kwietniu i maju 1816 r., radził Aleksandrowi I przyjąć bardziej aktywną strategię działania w polityce wschodniej³⁵. Były gospodar uważał, że upadek Imperium Osmańskiego jest nieunikniony i twierdził, że ani jego podział, ani zachowanie go jako „słabego sąsiada” nie jest korzystne dla Rosji. Zamiast tego Ypsilanti przypomniał cesarzowi o *Greckim projekcie* Katarzyny II i radził mu, aby wypowiedział nową wojnę Porcie, zajął jej europejskie prowincje i reaktywował cesarstwo greckie pod berłem jednego z członków rodu Romanowów³⁶.

Jednym z celów Imperium Rosyjskiego było oczyszczenie Budziaku z Tatarów i stworzenie nad dolnym Dunajem strategicznego zaplecza dla wszystkich dalszych działań wojennych. W rezultacie „oczyszczenia” Budziaku (Besarabii, czyli południowe tereny stepowe, pomiędzy ujściami Dunaju i Dniestru) od Tatarów i likwidacji tureckich instytucji administracyjnych (*re'âyâ*) w 1807 r. terytoria chocimskiej i benderskiej *raya* ponownie zostały przyłączone do Księstwa Mołdawskiego w sensie administracyjnym.

Po wprowadzeniu w połowie XVI w. w południowej części Mołdawii, między Prutem a Dniestrem, reżimu osmańskiego z własną administracją w formie *raya* (*re'âyâ*)³⁷, w osmańskiej i rosyjskiej dyplomacji stopniowo kształtowała się koncepcja, że to terytorium jest odrębną jednostką administracyjno-terytorialną, zwaną *Besarabią*, nazwa ta była używana w korespondencji dyplomatycznej na równi z Mołdawią i Wołoszczyzną. Pierwszy konsul rosyjski w księstwach, Siergiej Łaszkarjew (Łaszkaraszwili), został mianowany w 1780 r. z tytułem «konsul generalny w Mołdawii, Wołoszczyźnie i Besarabii z tym, żeby mieć (początkowo) swoją rezydencję w Besarabii, potem w Sylistrii (gdzie przebywał pasza trzech buńczuków, *serasker* całej Besarabii)»³⁸. Warto zauważyć, że „Hatt-i sherif” z 1802 r. potwierdził fakt, że: „Ziemie Wołoszczyzny i Mołdawii, przydzielone lokalnym *raya*, ale w granicach Giurgiui, Braila, Turnu i poza Olt – na Wołoszczyźnie i w rejonie Chotinu – w Mołdawii, siłą wywiezieni, muszą zostać zwrócić. Termin ten niech określa najwyższe dekrety wydane w tej sprawie.”³⁹.

³⁴ Л. А. Кассо, *Россия на Дунае и образование Бессарабской области*, Москва 1913, с. 216.

³⁵ К. Ипсиланти, *Ареши sur l'état actuel de l'Empire Ottoman*. 2 апреля 1816 г. [in:] *Архив внешней политики Российской империи (АВПРИ)*, Москва. ф. 133. оп. 468, д. 2309, л. 132-144 v.; idem, *Des relations de la Russie avec l'Empire Ottoman*, [in:] *ibidem*, ф. 133, оп. 468, д. 2309, л. 173-184.

³⁶ В. Таки, *Россия на Дунае. Империя, элиты и политика реформ в Молдавии и Валахии, 1812-1834*, Издательство «НЛО», Москва 2021, (*Historia Rossica*), с. 65; W. Miskewka, *Książę Konstantyn Ipsilanti w kontekście kwestii wschodniej: o niektórych aspektach działalności dyplomatycznej na przełomie wieku XVIII-XIX*, [in:] *Wschodni Rocznik Humanistyczny*, Tom X, Rok 2014, 2014, s. 199 - 218.

³⁷ Igor Bercu, *L'organizzazione amministrativa e militare delle re'âyâ otomane in Moldavia dalla fine del XV alla fine XVI secolo*, „*Transylvanian Review*”. Vol. XXIX. Supplement No. 1. 2020, p. 65-74.

³⁸ А. А. Гирс, *Россия и Ближний Восток. Материалы по истории наших сношений с Турцией*, Санкт-Петербург 1906, с. 5-7.

³⁹ Михаил Губоглу, *Два указа (1801 г.) и «Священный рескрипт» (1802 г.), связанные с турецко-румынскими отношениями*, [in:] *Восточные источники по истории народов юго-восточной и*

Na początku 1807 r. gabinet petersburski podjął decyzję, na wniosek naczelnego wodza wojsk rosyjskich w Księstwach, gen. I. Michelsona, o zmianie statusu administracyjno-prawnego tureckich *raya*, likwidując je jako jednostki administracyjne, oraz o ponownym włączeniu ich terytoriów do Mołdawii. 8/20 V 1807 r. Rosyjski minister spraw zagranicznych Andriej Budberg pisał do Michelsona o decyzji Aleksandra I przekazania zarządu benderskiej i akermańskiej *raya* mołdawskiemu Dywanowi i o mianowaniu S. Łaszkarjewa przewodniczącym w Dywanach księstw Dunajskich:

Odnosnie rai benderskiej, akermańskiej i kilijskiej JM wyraża wolę, aby one, także i chocimska, oddane zostały w zarząd Mołdawskiego Dywanu, tak samo jak i cała część Besarabii, która jest zajęta przez nasze wojska; zbierane zaś z tych wszystkich okręgów dochody, żeby były przechowywane odrębnie i nigdy nie były wykorzystywane aż do dalszego o tym postanowienia JM [...], z waszej strony należy mieć jednego członka w Mołdawskim Dywanie [...] ⁴⁰.

Decyzja została ogłoszona Dywanowi Mołdawskiemu na początku czerwca 1807 r. Do końca wojny rosyjsko-tureckiej 1806–1812 ten akt został zatwierdzony przez głównodowodzącego rosyjskimi wojskami w księstwie M. Kutuzowa i przez rosyjskiego senatora W. Krasno-Miłaszewicza, przewodniczącego Dywanów Mołdawii i Wołoszczyzny, traktującymi te terytoria jako „przyłączone do Księstwa Mołdawskiego” ⁴¹.

Nazwiska zarządców (*ispravnik*) mołdawskich okręgów (*tinut*, tu: *cynut*) na lewym brzegu Prutu w 1808 r., które po 1812 r. stały się rosyjską Besarabią:

- w Greceni – *jitnicer* Konstantin Teriacoglu,
- w Codru – *pitar* Karp Hałuszka, zastąpiony przez Konstantina Lambrico,
- w Hotărniceni – *medelnicer* Isaya,
- w Lapuszej i Orgiejowie (Lăpușna, Orhei) – *serdar* Stefanake Sturdza i *spatar* Vasile Roset, zastąpieni przez: *kaminara* Drakake Rosote i *spatara* Monolake Donice (kandydatem był *spatar* Konstantin Krupenski),
- w Sorokach (Sorocea) – *spatar* Iordache Roset i *ban* Iordache Millo,
- w Jassach (Iași), (terytorium tego okręgu (*tinut*) leżało także na lewym brzegu Prutu) – *kaminar* Konstantin Nekulce, zastąpiony przez Mavrokordato, a następnie przez *spetarula* Aleksandra Gika,
- w Chocimiu (Hotin) – *pyrkalab* Kostake Mavtokordato i *ban* Ionice Vyrnav,
- w Benderach (Budziak, Akkerman i Killia), (Bender: Bugeac, Ackerman, Chilia) –

центральной Европы, t. 2. Москва 1969, s. 270 („Земли Валахии и Молдавии, закрепленные за местными *райятами*, но в пределах Джурджуи, Браилы, Турну и за Ольтом – в Валахии и в области Хотина – в Молдавии, насильственно отторгнутые, должны быть возвращены. Срок для этого пусть будет установлен, высочайшими указами, которые издаются по этому поводу”).

⁴⁰ *Россия и освободительная борьба молдавского народа против османского ига (1769–1812)*, ред. Н.А. Мохов, Д.М. Драгнев, Кишинев 1984, s. 220–221.

⁴¹ *Кутузов в Дунайских княжествах*. (Сборник документов), ред. Н. В. Березняков, В. А. Богданова, Кишинев 1948, s. 89.

płk. Marcu Gajoc (podpisawszy się *ispravnik Besarabii*) i kluczer Apostoł Burda, zastąpiony potem przez *serdara* Vasilake i *jitnicera* Simiona, - w Izmaile i Tomarowie (Ismail, Tomarova) – *mendelnicer* Grigorie Crucescul, zastąpiony przez *shatrara* Yordake Alexandri. Do obowiązków tych urzędników należała obrona mieszkańców i pomoc w gromadzeniu zaopatrzenia dla armii rosyjskiej⁴².

Należy zauważyć, że stanowisko rosyjskiej dyplomacji w stosunku do terytoriów tureckich *raya* przeszło pewną ewolucję. Wcześniej, zgodnie z traktatem między Piotrem I i Dymitrem Kantemirem (1711 r.) zamierzano zwrot tych terytoriów Księstwu Mołdawskiemu jako nieprawnie wydzielonych przez Turcję. W czasie wojny rosyjsko-tureckiej (1768–1774) delegacje bojarów mołdawskich do Katarzyny II ponownie podniosły kwestię zwrotu *raya* pod jurysdykcję Mołdawii. Traktat z Kuczük Kajnardży z 1774 r. istotnie zakładał «zwrócić monastynom i ludziom prywatnym majątki, które do nich należały a które niepranie zostały im odebrane przy tworzeniu *raya*» (art. 16)⁴³. Warto jednak zauważyć, że w przeciwieństwie do wczesnych traktatów rosyjsko-mołdawskich, traktat z Kuczük Kajnardży przeniósł problem *raya* z kwestii jurysdykcji terytorialnej na kwestię ziemskiej własności prywatnej lub kościelnej, potem kolejne rosyjsko-tureckie porozumienia, takie jak na przykład wydany na ich podstawie dekret sultana (*hatt-ı şerif*) z 1802 r., traktowały tę kwestię właśnie w ten sposób⁴⁴.

Dyplomacja rosyjska i administracja księstw przytoczyła (około 12 V 1810 r.) fragmenty traktatów rosyjsko-osmańskich i firmanów sultana o prawach mieszkańców Mołdawii i Wołoszczyzny do posiadania dóbr w dawnych *raya*, które znajdowały się pod zarządkiem Porty Osmańskiej⁴⁵:

[Z T]raktat wieczystego pokoju zawarty pod wsią Kuczük Kajnardży 10-go dnia, lipca 1774-go roku.

Artykułu 16-go w 3-cim rozdziale:

Zwrócić monastynom i innym poszczególnym osobom ziemie i majątki przedtem do nich należące, a które potem wbrew wszelkiej sprawiedliwości zostały im odebrane około Braiły, Chocimia, Bender i innych, a obecnie zwane *raya*.

Konwencja wyjaśniająca zawarta 10-go dnia marca 1779-go roku.

[Изъяснительная конвенция, заключенная между Россійскою Имперіею и Портою Оттоманскою, на которую и взаимныя ратификации в 24 день шюня сего же года [1779], между Полномочным Ея Императорского Величества Министром и

⁴² R. Rosetti, *Arhiva senatorilor dela Chişinău, și ocupația rusească de la 1806-1812*, Partea III: „Amănunte asupra Moldovei dela 1808 la 1812”, „Analele Academiei Române”, seria II, t. XXXII, București 1909, p. 9.

⁴³ Полное собрание законов Российской империи: [Собрание 1-е. С 1649 по 12 дек. 1825 г.], Санкт-Петербург: тип. 2 Отделения Собств. е. и. в. канцелярии, 1830, (ПСЗРИ) Т. XIX: 1770–1774, с. 962–963.

⁴⁴ *Documente turcești privind istoria României*, Vol. III (1791-1812), / Volum întocmit de Mustafa A. Mehmet, București 1986, p. 167-176 (Dla Wołoszczyzny - Muntenia); p. 177-188 (Dla Mołdawii).

⁴⁵ ANRM, F. 1, Inv. 1, d. 1696, f. 2-3v. Concept.

*Чрезвычайным Посланником, Статским Советником Стахивевым и Верховным Визирем размены]*⁴⁶.

Artykułu 7-go w 2-im rozdziale.

Zwrócić monastynom i osobom prywatnym ziemie i majątki poprzednio do nich należące około Braiły, Chocimia, Bender i innych miejsc, a obecnie *raya* nazywanymi, ustalając na to przywrócenie termin z postanowienia traktatu belgradzkiego, od Bożego Narodzenia w 1739-m, a hidżry w 1152-m roku, raczył między innymi, na żądanie rosyjskiego dworu imperatorskiego, pozostawić w nienaruszalnym posiadaniu, w obu księstwach, majątki przodków tych mieszkańców, którzy według świadectw spisanych za jego panowania zostali do niego przywrócenii.

Traktat wieczystego pokoju zawarty w Jassach 29-go dnia grudnia 1791-go roku. [9 I 1792 r.]

W artykule 4-m.

Zgodnie z tym, odnośnie między oboma imperiami granic postanowionym rozporządzeniem, i na mocy czwartego artykułu preliminariorów, głoszącego: W jakim stanie były do obecnej wojny obu imperiów wszystkie inne granice w takim pozostają i teraz, wszystkie ziemie wojskami dworu rosyjskiego w obecnej wojnie zawojowane i będące w nich twierdze w jakim stanie się one obecnie znajdują, zwrócić Porcie Otomańskiej, dwór rosyjski zwraca najjaśniejszej Porcie zawojowaną przez niego Besarabię z twierdzami Bendery, Akerman, Kilia i Izmaïl, ze wszystkimi miasteczkami, slobodami, wsiami i wszystkim pozostałym, co ona w sobie zawiera, tak samo zwraca najjaśniejszej Porcie Księstwo Mołdawskie ze wszystkimi miastami, wsiami i wszystkim innym, co ta prowincja w sobie posiada, a Porta Otomańska, przyjmując wspomniane prowincje na następujących warunkach, obiecuje uroczyście i święcie tego przestrzegać:

Pierwsze, wszystko co napisano na rzecz księstw Mołdawii i Wołoszczyzny w drugim artykule odnowionych w zawartym traktacie pokojowym 1774-go, 10go lipca, z hidżry 1188 go, Dżemadi el awwel 14-go dnia, w postanowionej konwencji wyjaśniającej 1779go, 10 marca, a hidżry 1193-go roku, Dżemadi el accher 20-go dnia, i w akcie najwyższym, wezyrem w imieniu Porty Otomańskiej danym 1783-go, hidżry 1193-go roku, 15-go Safar, święcie, niewzruszenie przestrzegać i dokładnie wykonywać.

Drugie, nie żądać od Księstwa Mołdawii żadnej pieniężnej lub innej sumy za dawne rachunki, jakiego rodzaju by one nie były.

Trzecie, nie żądać od niego żadnej kontrybucji lub opłaty za cały okres wojny, a za liczne cierpienia i zniszczenia w trakcie tej wojny przez niego doznane, zwolnić wspomniane Księstwo Mołdawii i jeszcze na przyszłość na dwa lata od wszelkich danin i ciężarów, licząc okres tego zwolnienia od dnia wymiany dokumentami ratyfikującymi.

Czwarte, rodzinom pragnącym porzucić swoją ojczyznę i przesiedlić się w inne miejsca, pozwolić na swobodny wyjazd z całym swoim dobytkiem,

⁴⁶ Полное собрание законов Российской империи: [Собрание 1-е. С 1649 по 12 дек. 1825 г.]. Санкт-Петербург: тип. 2 Отделения Собств. е. и. в. канцелярии, Т. XX [С 1775 по 1780; № 14233-15105]. СПб., 1830, с. 800-805.

a żeby te rodziny mogły mieć dostatecznie dużo czasu nieruchome swoje majątki krewnym ich, poddanych Porty Otomańskiej, lub komu zechcą iż poddanych tejże, przekazać i zgodnie z obyczajem tej ziemi poddanych tej Porty sprzedać, i w ogóle na załatwienie swoich spraw dla tego swobodnego przesiedlenia z ojczyzny, daje się im czas czternastu miesięcy, licząc ten od dnia wymiany dokumentami ratyfikującymi.⁴⁷

W tureckim sułtańskim chatyszarirze („hatt-i-humain”) 1802-go, w według tureckiego kalendarza 1217-go roku.

Ile miejsc w ziemiach Wołoszczyzny i Mołdawii znajduje się obecnie pod nazwą *raya*, które zagarnięte i siłą opanowane, to jest w Wołoszczyźnie w okolicach Dżurdży, Braiłu, Turnu, i po tej stronie Aluty (Aluta = rum. Olt, rzeka w Rumunii, lewy dopływ Dunaju o długości 615 km), a w Mołdawii w cynucie [powiecie] chocimskim, te siłą [zaję]te miejsca wołoskie i mołdawskie [zwróć] ić z powrotem [...]”⁴⁸ „Również ziemi Wołoszczyzny i Mołdawii, które zostały zajęte pod nazwą „*raja*”, od Wołoszczyzny („*Eflak*”), przez Giurgiui (*Yerkökü*), po Brăila (*Ibrail*), po Turnu (*Kule*) za rzeką Olt, powinny zostać zwrócone i z Mołdawii („*Bogdan*”), w cynucie [powiecie] (*nahiye*) Hotina”⁴⁹.

Po zapoznaniu się z historią tej sprawy senator Kuszniukow doszedł do wniosku, że prawa mołdawskich bojarów i monastyrów do dawnych posiadłości na terytorium *raya* zostały rzeczywiście zagwarantowane w niektórych rosyjsko-tureckich traktatach i umowach. Dlatego senator, doszedł do wniosku, że te majątki powinny zostać zwrócone prawowitym właścicielom, tym bardziej, że Mołdawia znajdowała się już *de facto* pod rządami rosyjskiego imperatora. Senator obrócił zwrot majątków i ziem chocimskich na korzyść cara, zalecając, aby wszystkie te posiadłości pozostały na zawsze własnością bojarów i urzędników posiadających legalne dokumenty, aby zachęcić i przyciągnąć ich do Rosji, gdyż ostatecznym celem było wzmocnienie wpływów Rosji w Mołdawii i promowanie realizacji aneksyjnych planów caratu w stosunku do Księstw rumuńskich. Kuszniukow uznał za celowe przekazanie także monastynom majątków w dawnym rejonie chocimskim «aż do momentu, gdy rozstrzygną się losy obu księstw, eliminując w ten sposób najmniejsze wahania ze strony duchowieństwa». A zatem restytucja majątków ich dawnym rumuńskim właścicielom, przekazanie terytorium niedawnego tureckiego *raya* pod zarząd i jurysdykcję władz mołdawskich, przywrócenie nowych jednostek terytorialno-administracyjnych (*cynutów*, powiatów i *okoł*ów tj. wołości), zarządzanie nimi przez *isprawnikow* zgodnie z obyczajami i prawami kraju, miało być niezbitym dowodem na potwierdzenie przez Rosję niezbywalne prawa Księstw do terytorium byłych tureckich *raya*. Nie mogąc zaprzeczyć tym prawom zapisanym w starych traktatach i porozumieniach, pod presją wyboru między nową konfrontacją z bojarami i Mołdawską Cerkwią Prawosławną

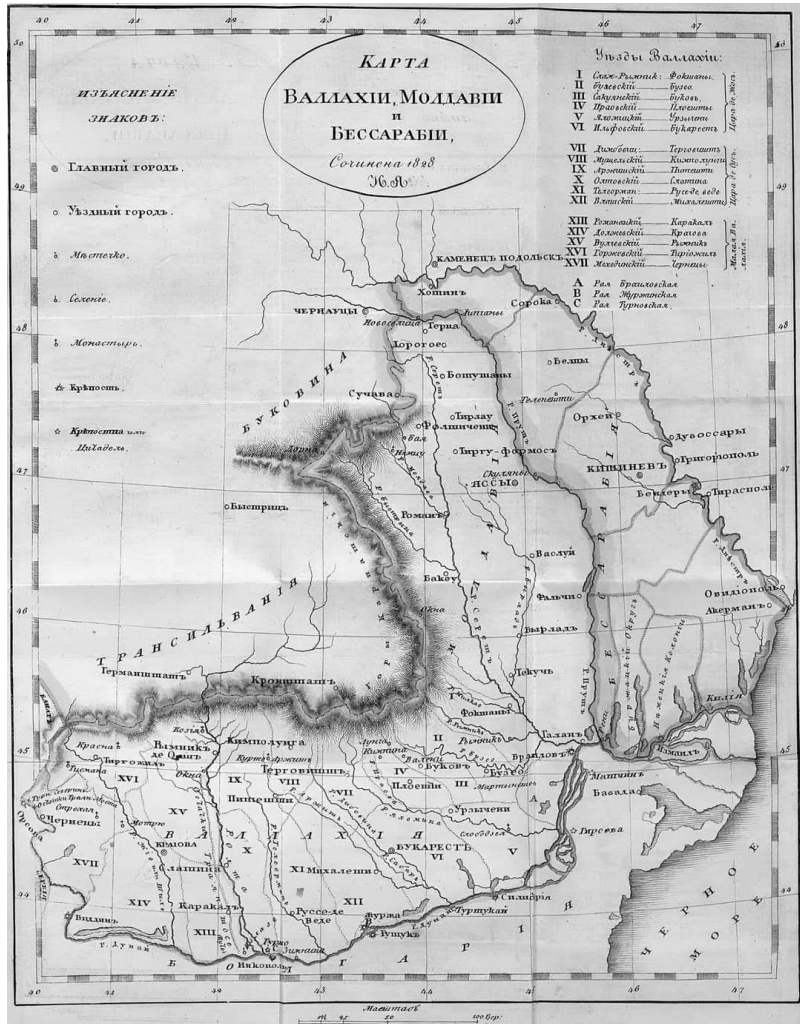
⁴⁷ ПСЗРИ, собр 1, т. XXIII, № 17008, *Трактат вечного мира и дружбы заключенный между Империею Всероссийскою и Оттоманскою Портою в Яссах, 29 декабря 1791 года...*, с. 289.

⁴⁸ ANRM, F. 1, Inv. 1, d. 1696, f. 2-3v. Concept.

⁴⁹ *Documente turcești privind istoria României*, Vol. III (1791-1812), întocmit de Mustafa A. Mehmet, București 1986, p. 186.

a korzyściami płynącymi z ich lojalności, Rosja więcej nie korzystała w „praw wojny” i zgodziła się na przywrócenie tych terenów. Bez wątpienia zrobiła to jedynie dla umocnienia swoich wpływów w Księstwach naddunajskich. Tym niemniej część terytoriów księstw rumuńskich nie została im zwrócona a została w posiadaniu państwa rosyjskiego i była zarządzana dla pomnożenia zysków rosyjskiego skarbu⁵⁰.

Mapa Wołoszczyzny, Mołdawii i Besarabii (1828)

⁵⁰ A. Agachi, *Moldova și Țara Românească sub ocupația militară rusă (1806-1812)*, ed. II, Chișinău 2008, p. 117.

Według wyliczeń historyka Pavla Dumitriu (П. Г. Дмитриев) opublikowanych w końcu ubiegłego wieku, w połowie XVIII w. z całego terytorium międzyrzecza Dniestru i Pruty, czyli ok. 45 800 km. kw., władzy Księstwa Mołdawskiego podlegało jedynie 20 300 km. kw., a ponad połowę, 25 500 mk.kw. stanowiły ziemie Nohajców i tureckich *raya* (włącznie z rejonami twierdz)⁵¹.

Pość osad tatarskich w Budziaku w 1806 r. jest znana dość dokładnie. W poszczególnych jednostkach ich osad było: Orumbet-oglu – 76, Orak-oglu – 36, Et-isin (Yedisin Nogaj) – 61, powiat izmailski (okręgi kirgiski, dzenbułaski, kiojbeski, kojelewski) – 32, - razem 205⁵².

Według dostępnych statystyk ogólna liczebność *Ordy Budziackiej*, która przesiedliła się do Rosji w 1807 r., wynosiła 6 404 ludzi. Z nich na Mlecznych Wodach⁵³ pozostało 3 945 osób, a pozostałych przesiedlono do guberni chersońskiej i jekaterynosławskiej. Tam władze rosyjskie starały się stworzyć dogodne warunki do przejścia Tatarów z koczowniczego do osiadłego trybu życia, ale proces ten nie przebiegał gładko. Wielu Tatarów było niezadowolonych z nowej sytuacji i wolało nie wiązać swojej przyszłości z Rosją. Artykuł 7-y bukaresztańskiego traktatu pokojowego z 1812 r. Specjalnie został poświęcony prawu *Tatarów jedysańskich* z Budziaku bez przeszkód przesiedlić się w granice Turcji w ciągu 18 miesięcy po ratyfikacji pokoju.⁵⁴ 23 X 1812 r., w samym środku walki Rosji z inwazją Napoleona, orda budziacka nieoczekiwanie ruszyła w pochód, 7 XI 1812 r. przeszła Dniepr pod Beryslawiem i podążyła dalej za Dunaj, na terytorium Turcji. Według oficjalnych danych rosyjskich uciekło jedynie 3 199 „dusz obojga płci”, na 1 829 kibitkach i 30 tys. sztuk bydła⁵⁵. Tak więc dokładnie połowa Tatarów, którzy zostali tam przesiedleni w 1807 r. z Budziaku, zdecydowała się pozostać w Mlecznych Wodach⁵⁶.

Okres pierwszy po aneksji 1812 r. obejmuje lata 1812-1825 (za panowania Aleksandra I i przed wybuchem wojny rosyjsko-tureckiej 1828-1829), kiedy to podjęto konkretne działania mające na celu przyciągnięcie do Besarabii obcych osadników (*kolonistów*), bogatych kupców z zagranicy oraz z ludności z ziem ukraińskich i z guberni wewnętrznych Rosji w celu realizacji imperialnych celów na nowo anektowanym terytorium⁵⁷. Sukces tych działań doprowadził do szybkiego wzrostu liczby

⁵¹ П. Г. Дмитриев, *Народонаселение Молдавии (По материалам переписей 1772-1773, 1774 и 1803 гг.)*. Кишинёв 1973, с. 33.

⁵² *Записи И. П. Котляревского о первых действиях русских войск в турецкую войну 1806 года*, [odbitka z] «Киевская Старина», Киев 1901, с. 10-11.

⁵³ *Mleczne wody* – dawna nazwa rzeki Mołocznaja w pln.-zach. Przyazowiu, wpada do Mlecznego limanu Morza Azowskiego.

⁵⁴ *Внешняя политика России XIX и начала XX века. Документы Российского министерства иностранных дел*, отв. ред. А. Л. Нарочницкий, серия I: 1801-1815. (ВПР), т. VI, Москва 1962, с. 414.

⁵⁵ А. Сергеев, *Ногайцы на Молочных водах (1790-1832 г.)*. Исторический очерк, [odbitka z] № 48 «Известий» Таврической Учёной Архивной Комиссии, Симферополь 1912, с. 36.

⁵⁶ В. Каширин, *Вступление русских войск в Бессарабию и ликвидация Буджакской татарской орды в начале русско-турецкой войны 1806-1812 гг.*: <https://regnum.ru/article/1529996> (06.03.2024)

⁵⁷ Przykładem jest rozkaz głównodowodzącego armii rosyjskiej na Dunaju adm. Cziczagowa dla gubernatora cywilnego Besarabii S. D. Sturdzy z 23 VII 1812 r. o zarządzaniu nowo anektowanym terytorium (РГИА. ф. 19, оп. 3, д. 125, кк. 50-54 v.).

kolonistów – zadunajskich (Bułgarzy i Gagauzowie)⁵⁸, niemieckich, szwajcarskich przesiedleńców i imigrantów z guberni wewnętrznych Rosji, a także zagranicznych kupców, szczególnie Greków, Ormian i Żydów. W efekcie umocniła się pozycja elementu zagranicznego, zwłaszcza w środowisku kupieckim, który posiadał monopol na eksport zboża i produktów zwierzęcych z Besarabii przez porty naddunajskie – Izmail, Reni, Kilje, porto-franco Odesę, tworzy się kosmopolityczna burżuazja kupiecka. Wszystko to doprowadziło do radykalnych zmian i destrukcji struktury społecznej Besarabii. Efektem tej polityki jest utrwalenie gospodarczej i politycznej dominacji imperium na terytorium między Prutem a Dniestrem.

Po przyjęciu taryfy celnej z 31 III 1816 r.⁵⁹, w Besarabii przyjęto nowe ustawodawstwo, które zostało zatwierdzone uchwałą Rady Ministrów z 28 XI 1816 r., mające na celu przeorientowanie besarabskiego handlu z tradycyjnych rynków europejskich na rosyjski rynek wewnętrzny w celu przygotowania gruntu pod włączenie Besarabii do systemu gospodarczego i politycznego Imperium Rosyjskiego⁶⁰. W tym okresie, 29 IV 1818 r. Przyjęto „Ustawę o urządzeniu Obwodu Besarabskiego”, która zakładała przyznanie ograniczonej i czasowej autonomii nowo przyłączonemu regionowi. Ustawa ustaliła regionalny status Besarabii jako części Imperium Rosyjskiego, określiła Kiszyniów jako regionalne centrum administracyjne i potwierdziła nowy podział administracyjno-terytorialny regionu – Besarabia została podzielona na 6 *cy-nutów* (powiatów): Chocim, Jassy, Orgiejów, Bendery, Akerman i Izmail, ustanowiono zwierzchnie organy regionalne – Radę Najwyższą, rząd obwodowy, obwodowy sąd karny i obwodowy trybunał cywilny, a także zarządy obwodowe i in.

Po ustanowieniu w 1817 r. stałej linii celno-kwarantannowej na nowej granicy wzdłuż Prutu i Dunaju⁶¹ rząd carski nie spieszył się z jej likwidacją linii kwarantannowo-celnej na Dniestrze. Starał się w ten sposób uniknąć konkurencji ze strony zagranicznych towarów, które mogłyby zostać wwieziona do guberni wewnętrznych przez Besarabię, ale także z szeregu innych powodów, na przykład mając „przykład” unifikacji celnej z Królestwem Polskim (byłym Księstwem Warszawskim)⁶², która bezpośrednio przyczyniła się do osłabienia rosyjskiego przemysłu.

Terytorium stało się peryferiami, całkowicie podporządkowanymi zupełnie obcemu systemowi biurokratycznemu i legislacyjnemu – rosyjskiemu. Stopniowe

⁵⁸ Patrz szerzej na ten temat: V. Tomuleț, *Etapele și specificul colonizării regiunilor de sud ale Basarabiei și Ucrainei cu coloniști transdanubieni în secolul al XIX-lea*, [in:] България метрополия и диаспора: Сборник по случай 65-й годишнината на д.и.н. Николай Червенков, Кишинев 2013, s. 118-130; idem, *Coloniști transdanubieni în statistica rusă din 1844*, [in:] *Relațiile moldo-bulgare: istorie și cultură*, Chișinău 2016, p. 106-126.

⁵⁹ Nowa taryfa celna została przyjęta w Besarabii w listopadzie 1816 r. i obejmowała tylko niektóre towary. Dalej pobierano dawne clo tzw. vame, stanowiącą 3% ad valorem (РГИА, f. 560, op. 4, d. 235, k. 1).

⁶⁰ РГИА, f. 1263, op. 1, d. 101, kk. 681-681 об.

⁶¹ Г.П. Небольсин, *Статистические записки о внешней торговле России*, ч. II, Санкт-Петербург 1835, с. 132.

⁶² Mowa o pierwszej unifikacji, w l. 1818-1822. Patrz: A. Górac, *Забывтая российская администрация - Правление Российских таможенных и торговых дел в Варшаве 1818-1822*, „Res Historica” No 51 (2021), s. 339-371, doi:10.17951/rh.2021.51.339-371.

zmiany zachodzą w systemie majątkowym. Tradycyjne lokalne elity społeczne zostają zdeintegrowane przez wprowadzanie w ich szeregi kosmopolitycznego obcego elementu, co jest typowym zabiegiem kolonialnym.

Tak więc jeszcze przed zawarciem pokoju bukareszteńskiego i formalnym przyłączeniem Besarabii do Imperium Rosyjskiego (1812 r.), władze rosyjskie stosowały dwa różne podejścia do rządzenia regionem, nie do końca zdając sobie sprawę z zachodzącej między nimi sprzeczności⁶³, co doprowadziło do konfliktu, zaostrzonego przez nieporządek w procesie rozdzielania ziemi między bojarów i kolonistów, przeprowadzonym przy braku katastru ziemskiego. Z tego powodu, wkrótce po zawarciu pokoju w Bukareszcie, lokalna administracja, utworzona na podstawie «Zasad tymczasowego zarządzania Besarabią», została wciągnięta w konflikt między magnatami a kolonistami, co odzwierciedlało sprzeczności w politykę władz rosyjskich w stosunku do podbitego terytorium. Mając możliwość osiedlenia się w Besarabii, osadnicy zrobili to w sposób przewidywalnie chaotyczny, zajmując zarówno terytoria koronne, jak i ziemie przyznane niedawno przez władze rosyjskie mołdawskim bojarom.

Istniała wyraźna tendencja do traktowania Besarabii jako przestrzeni kolonizacyjnej. Przejawiało się to w postaci podporządkowania budziackich kolonistów Urzędowi Zagranicznych Osiedleńców Południowej Rosji (*Kontora inostrannykh poselencev Juga Rossii*) w 1819 r., jak i w mianowaniu szefa tego urzędu gen.-mjra Iwana Inzowa następcą Bachmietjewa na stanowisku namiestnika Obwodu Besarabskiego. Inzow bardzo aktywnie lobbował na rzecz interesów *Булгарów задунajских* w ich konflikcie z besarabskimi ziemianami⁶⁴. Pozostając naczelnikiem obcych osadników w ciągu całego okresu swojego namiestnictwa, przejawiał takie samo postrzeganie charakteru nowego obwodu i celów polityki imperialnej w stosunku do nie i otwarcie traktował Besarabię jako część *Noworosji*, gdzie rząd od dziesięcioleci prowadził politykę kolonizacyjną. Przywileje besarabskich ziemian, umocnione Statutem 1818 r., Inzow traktował jako przeszkodę w prowadzeniu takiej polityki. Skłoniło go to do podjęcia pierwszych kroków w kierunku ograniczenia autonomii Besarabii, w tym mianowania dodatkowych przedstawicieli korony w Besarabskiej Radzie Najwyższej dla zniwelowania wpływu wybieralnych przedstawicieli elity besarabskiej, a także przeprowadzenia pierwszej weryfikacji tytułów szlacheckich, która doprowadziła do zmniejszenia ilości rodzin szlacheckich⁶⁵.

W rezultacie, jeśli chodzi o długoterminowe konsekwencje, wojna z lat 1806-1812 i podpisany w 1812 r. traktat pokojowy miały w długim czasie ważne znaczenie geopolityczne, ponieważ doszło do aneksji pewnej części Mołdawii, między Prutem, Dunajem i Dniestrem: początkowo wprowadzono „Urządzenie tymczasowego rządu w Bessarabii”⁶⁶, powstał Obwód („Statut utworzenia obwodu besarabskiego 1818

⁶³ В. Таки, *Русско-турецкие войны и образование Бессарабской области (1812-1822): политика автономии и колонизация*, „Plural”, vol. I, nr. 1-2, 2013, s. 97.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 102.

⁶⁵ А. Накко, *Очерк гражданского устройства Бессарабской области с 1812 по 1818 г.*, [in:] «Записки Одесского общества истории и древностей», т. XXII, Одесса 1900, 191-193.

⁶⁶ ANRM, F. I, Inv. I, d. 3995, k. 11-14.

r.»), potem carska *gubernia Bessarabia* (do 1917 r.). Miało to tragiczne konsekwencje dla ludności i jej wielorakich związków z resztą narodu rumuńskiego. W 1812 r., w tym w istocie *Annus horribilis*, doprowadziło do genezy *kwestii Besarabskiej*, która po historycznym, ale i niestety jego tymczasowe rozwiązanie w latach 1918–1940, pozostaje otwartym do dziś.

BIBLIOGRAFIA-REFERENCES

Archival sources:

Arhiva Națională a Republicii Moldova (Direcția generală Arhiva Națională) (ANRM, Kiszyniów). *Lista Fondurilor și Colectiilor a Agenției Naționale a Arhivelor (Fondul Arhivistic Guvernamental), partea I, limita cronologică: anii 1420-1944* [Wykaz Funduszy i Zbiorów Narodowej Agencji Archiwów Republiki Mołdawii (Fundusz Archiwów Rządowych), część I, limit chronologiczny: lata 1420-1944] <https://arhiva.gov.md/lista-general-a-fondurilor-si-colectiilor-agentiei-nationale-a-arhivelor-dgan/>

- Fond 1, Inv.1, dosar 7 (*Žurnal zapisi iskhodyashchey korrespondentsii za 1808 god*);
- Fond 1, Inv.1, dosar 253 (*Delo o preobrazovanii Divanov Knyazhestva Moldavii i Valakhii, 1808*);
- Fond 1, Inv. 1, dosar 1245 (*Perepiska s glavnoy proviantskoy komissiey Dunayskoy armii o perezozke kazennogo prodovol'stviya iz Formozy i Kilii v Izmail, 1809*);
- Fond 1, Inv. 1, dosar 1696 (*Delo o vozvrashchenii moldavskim boyaram i monastyryam zemel', konfiskovannykh turetskim pravitel'stvom v kachestve raji, 1810*);
- Fond 1, Inv. 1, dosar 3995 (*Delo o naznachenie v novopriobretennuyu Bessarabskuyu oblast' pravitelem sovetnika Sturzu, 7 avgusta 1812*).

Arkhiv vneshney politiki Rossiyskoy imperii (AVPRI), Moskva.

- F. 133, Op. 468, D. 2309: Constantin Ipsilanti, *Aperçu sur l'état actuel de l'Empire Ottoman. 2.04.1816; Des relations de la Russie avec l'Empire Ottoman, 1816*.

Rossiysky gosudarstvenny istorichesky arkhiv (RGIA), Sankt-Peterburg,

- F. 19 (Departament Vneshney trgovli MF), op. 3, d. 125,
- F. 19 (Departament Vneshney trgovli MF), op. 3, d. 129 (O tamozhnyakh i karantinakh v Besarabii po novoy s Turtsiey granitse. 1813–1815),
- F. 560, op. 4, d. 235,
- F. 1263, op. 1, d. 101,
- F. 1308 (Kantselyariya po upravleniyu Bessarabskoy Oblast'yu MVD), op. 1, d. 8.

Printed sources:

Documente turcești privind istoria României, Vol. III (1791–1812, Întocmit de Mustafa A. Mehmet, București 1986.

Vneshnyaya politika Rossii XIX i nachala XX veka. Dokumenty Rossiyskogo ministerstva inostrannykh del, otv. red. A.L. Narochnitsky, 1 seriya: 1801–1815. (VPR), t. VI: 1811–1812, Moskva 1962.

Guboglu M., *Dva ukaza (1801 g.) i «Svyashchenny reskript» (1802 g.), svyazannye s turetsko-russko-rumynskimi otnosheniyami*, [in:] *Vostochnye istochniki po istorii narodov yugo-vostochnoy i tsentral'noy Evropy*. T. 2. Moskva, Institut Vostokovedeniya 1969.

Zapiski I.P., *Kotlyarevskogo o perykh deystviyakh russkikh voysk v turetskuyu voynu 1806 goda*, ottisk iz zhurnala «Kievskaya Starina», Kiev 1901.

Kutuzov v Dunayskikh knyazhestvakh. (Sbornik dokumentov), red. N. V. Bereznyakov, V. A. Bogdanova, Kishinev 1948.

Kutuzov M. I., *Sbornik dokumentov*, red. L. G. Beskrovny, t. III: (1808–1812), (*Materialy po istorii russkoy armii. Russkie polkovodtsy: sborniki dokumentov, pod obshch*, red. gen.-leyt. A. V. Sukhomlina, gen.-mayora V. D. Styrova), Moskva 1952.

Rossiya i osvoboditel'naya bor'ba moldavskogo naroda protiv osmanskogo iga (1769–1812), rod redakt-siey N. A. Mokhova i D. M. Dragneva, Kishinev 1984.

Polnoe sobranie zakonov Rossiyskoy imperii: [Sobranie 1-e. S 1649 po 12 dek. 1825 g.]. Sankt-Peterburg: tip. 2 Otdeleniya Sobstv. e. i. v. kantselyarii, 1830–1851. T. 19: 1770–1774: T. XIX: [№ 13401–14232], 1083 s.

Polnoe sobranie zakonov Rossiyskoy imperii: [Sobranie 1-e. S 1649 po 12 dek. 1825 g.]. Sankt-Peterburg: tip. 2 Otdeleniya Sobstv. e. i. v. kantselyarii, 1830–1851. T. 20: S 1775 po 1780: T. XX: [№ 14233–15105], 1034 s.

Polnoe sobranie zakonov Rossiyskoy imperii: [Sobranie 1-e. S 1649 po 12 dek. 1825 g.]. Sankt-Peterburg: tip. 2 Otdeleniya Sobstv. e. i. v. kantselyarii, 1830–1851. T. 23: S 1789 po 6 noyabrya 1796: T. XXIII: [№ 16739–17529], 969 s.

Studies:

Agachi AL., *Țara Moldovei și Țara Românească sub ocupația militară rusă (1806–1812)*, ediția a 2-a revăzută și completată, Chișinău 2008.

Bercu I., *L'organizzazione amministrativa e militare delle re-âyâ otomane in Moldavia dalla fine del XV alla fine XVI secolo*, „Transylvanian Review”. Vol. XXIX. Supplement No. 1, Cluj-Napoca 2020, pp. 65-74.

Bogdanovich M. I., *Istoriya Otechestvennoy voyny 1812 goda*, t. 1, Sankt-Peterburg 1859.

Dmitriev P. G., *Narodonaselenie Moldavii (Po materialam perepisey 1772-1773, 1774 i 1803 gg.)*, Kishinyov 1973.

Girs A. A., *Rossiya i Blizhny Vostok, Materialy po istorii nashikh snosheny s Turtsiey*, Sankt-Peterburg 1906.

Górak A., *Zabytaya rossiyanskaya administratsiya - Pravlenie Rossiyskikh tamozhennykh i torgovykh del v Varshave 1818–1822*, „Res Historica” No 51 (2021), s. 339-371, doi:10.17951/rh.2021.51.339-371.

Kashirin V., *Vstuplenie russkikh voysk v Bessarabiyu i likvidatsiya Budzhakskoy tatarskoy ordy v nachale russko-turetskoy voyny 1806–1812 gg.*: <https://regnum.ru/article/1529996> (06.03.2024)

Kasso L. A., *Rossiya na Dunae i obrazovanie Bessarabskoy oblasti*, Moskva 1913.

Mikhaylovskiy-Danilevsky A. I., *Opisanie turetskoy voyny v tsarstvovanie imperatora Aleksandra I s 1806 po 1812 g.*, ch. 2, Sankt-Peterburg 1843.

Mischevca V. (B. Μισκεβκα), *Ο ηγεμονας Κωνσταντινος Υψηλαντης (1760:-1816)*, Θεσσαλονικη: Αδελφων Κυριακιδη, 2008, 347 s. [*Ksiażę Konstantyn Ipsilantis, 1760-1816*, Saloniki 2008, gr. jez.].

Mischevca V., *Mitropoliți sub escortă (Pagini din istoria Războiului ruso-turc: 1806-1812)*, „Limba Română”, Nr. 5–6 (295-296), mai - iunie 2024, Anul XXXIV.

Mischevca V., *Moldova în politica marilor puteri la începutul secolului al XIX-lea*, Chișinău 1999.

Mischevca V., *Periodizarea Războiului Ruso-Turc din 1806-1812*, [in:] *Istorie, geopolitică și spiritualitate românească la Marea Neagră: lucrările Conferinței științifice internaționale (Sfânta Mănăstire Dervent, 12-14 august 2021)*, postfață de D. Popescu; volum îngrijit de M. Zidaru, A. Tudor, S. Lascu, București 2024.

Miskevka V., Tomulets V., *Ètapy èvoljutsii politiko-pravovogo statusa Bessarabii v sostave Rossiyskoy imperii (1812–1917)*, „Wschodni Rocznik Humanistyczny”, t. XIX (2022), № 4: *Historia*, red. A. Górak, s. 80.

- Miskewka W., *Książę Konstantyn Ipsilanti w kontekście kwestii wschodniej: o niektórych aspektach działalności dyplomatycznej na przelomie wieku XVIII-XIX*, [in:] *Wschodni Rocznik Humanistyczny*, Tom X, 2014, s. 199 - 218.
- Morozan V. V., *Bessarabiya i ee dvoryanstvo v 19 nachale 20 veka*, t. 1, Sankt-Peterburg 2018.
- Nakko A., *Ocherk grazhdanskogo ustroystva Bessarabskoy oblasti s 1812 po 1818 g.*, „Zapiski Odesskogo obshchestva istorii i drevnostey”. t. XXII, Odessa 1900.
- Nebol'sin, G. P., *Statisticheskie zapiski o vneshney trgovle Rossii*, ch. II, Sankt-Peterburg 1835.
- Petrov A. N., *Voyna Rossii s Turtsiyei 1806-1812 gg.* t. II, Sankt-Peterburg 1887.
- Ponassenkov E. N., *Pervaya nauchnaya istoriya voyny 1812 goda*, 2-e izd., Moskva 2018.
- Rosetti R., *Arhiva senatorilor dela Chişinău, şi ocupaţia rusească de la 1806-1812*, partea a III: *Amănunte asupra Moldovei dela 1808 la 1812*, „Analele Academiei Române”, seria II, t. XXXII, Bucureşti 1909.
- Sergeev A., *Nogaytsy na Molochnykh vodakh (1790–1832 g.)*. *Istorichesky ocherk*, ottisk iz № 48 „Izvestiy” Tavricheskoy Uchonoy Arkhivnoy Komissii, Simferopol' 1912.
- Shvedov S. V., *Komplektovanie, chislennost' i poteri russkoy armii v 1812 godu (K 175-letiyu Otechestvennoy voyny 1812 g.)*, „Istoriya SSSR”, 1987, № 4.
- Taki V., *Rossiya na Dunae. Imperiya, èlity i politika reform v Moldavii i Valakhii, 1812–1834*, Moskva 2021, (Historia Rossica).
- Taki V., *Russko-turetskie voyny i obrazovanie Bessarabskoy oblasti (1812–1822): politika avtonomii i kolonizatsiya*, „Plural”, vol. I, nr. 1–2, 2013.
- Tomuleţ V., *Basarabia în epoca modernă (1812-1918): Instituţii, regulamente, termeni*, vol. 2, Chişinău 2012.
- Tomuleţ V., *Colonişti transdanubieni în statistica rusă din 1844*, [in:] *Relaţiile moldo-bulgare: istorie şi cultură*, Chişinău 2016.
- Tomuleţ V., *Etapele şi specificul colonizării regiunilor de sud ale Basarabiei şi Ucrainei cu colonişti transdanubieni în secolul al XIX-lea*, [in:] *Bălgariya metropolya i diaspora: Sbornik po sluchay 65-y godishninata na d.i.n. Nikolay Cheroenkov*, Kishinev 2013.
- Tomuleţ V., *Reflecţii generale privind dezvoltarea social-economică a Basarabiei (1812– 1868)*, [in:] „Cugetul” 1992, nr 2.
- Tomuleţ V., *Repercusiunile prezenţei armatei ruse de ocupaţie asupra populaţiei din Basarabia (1812–1830)*, [in:] *Tratatul de pace de la Bucureşti din 1812. 200 de ani de la anexarea Basarabiei de către Imperiul Rus. Materialele conferinţei internaţionale, 26–28 aprilie 2012*, coord. S. Musteaţă, Chişinău 2012.

